

första mottagarnas, eller de senare läsarnas, perspektiv i någon större utsträckning. Ett sådant grepp hade kunnat berika tolkningen ytterligare, exempelvis genom en sammanställning av tidig receptionshistoria.

Vidare finns det i Heiligs metodik, särskilt i delarna som handlar om att utvärdera "the explanatory potentials," en viss godtycklighet som kan ifrågasättas. Ett återkommande argument bygger på antagandet att "Paulus borde ha valt ett annat ord för att uttrycka detta". I grunden kan detta visserligen ses som fruktbart, då det handlar om att ge utrymme för känsla och intuition i forskarens arbete. Problemet uppstår när detta görs till ett metodologiskt grundantagande som används för att utvärdera och definitivt välja mellan olika tolkningsalternativ. Det riskerar att i allt för stor utsträckning bli argument utifrån tystnaden, där ord och fraser som Paulus inte väljer blir till konkreta argument i sin frånvaro.

Sammanfattningsvis är *Paul's Triumph* ett noga genomarbetat och välkommet inlägg i debatten om 2 Kor 2:14. Författaren synliggör tidigare fallgropar i tolkningen och framför ett välgrundat förslag för att förstå Paulus triumftågsmetafor i sin historiska och litterära kontext.

Ludvig Svensson, Akademi för Ledarskap och Teologi

MARTHA HIMMELFARB

*Between Temple and Torah: Essays on Priests, Scribes,
and Visionaries in the Second Temple Period and Beyond*

TSAJ 151, Tübingen: Mohr Siebeck, 2013, Inbunden, xii + 399 sidor,
SEK 2005, ISBN: 978-3-161-51041-0

Martha Himmelfarb är professor i religionsvetenskap vid Princeton University inom ämnesområdet "Religion and Mediterranean Antiquity". Hennes fokus är antik judendomen från andra tempelperioden till Islams uppkomst. Samlingsvolymen som recenseras nedan innehåller 20 artiklar, av Himmelfarb, vilka ursprungligen publicerades mellan 1984 och 2011. Hennes förhoppning är att de fortfarande röner intresse för forskarvärlden. Artiklarna sträcker sig från ämnen som andra tempelperiodens judendom till dess utveckling och reception under senantiken och medeltiden. Detta är ett imponerande spann av publikationer och

vittnar om bredden i Himmelfarbs forskningsgärning. I bokens introduktioner förklarar hon också vad hon har valt att inte återpublicera i denna volym: bland annat artiklar om rabbiniska texter och hebreiska postrabbiniska apokalyptiska texter (*Sefer Zerubbabel* och *Sefer Eliyyahu*). För den som är intresserad av de sistnämnda hänvisas till Himmelfarbs senaste bok *Jewish Messiahs in a Christian Empire: A History of the Book of Zerubbabel* (Harvard University Press, 2017).

Between Temple and Torah har fem huvuddelar: 1) Priest, Temples, and Torah; 2) Purity in the Dead Sea Scrolls; 3) Judaism and Hellenism; 4) Heavenly Ascent; 5) The Pseudepigrapha and Medieval Jewish Literature. Himmelfarb kommenterar denna indelning, och urvalet av artiklar, med att bland annat reflektera över hur mycket publiceringen av dödahavsrollarna (DSS) har betytt för vår förståelse av antika judendomen. Hon förklarar att alla bidragen i volymen, med undantag för artiklar om "Judaism and Hellenism", är påverkade av framsteg inom forskningen av DSS. Med tacksamhet kan då konstateras att vi nyligen har begåvats med en svensk översättning av dödahavsrollarna (red. Mikael Winninge, Bibelakademiförlaget, 2017). De arameiska fragmenten av 1 Henok från grotta 4 kom dock inte med i denna svenska utgåva, texter som enligt Himmelfarb har haft "the most transformative affect on the understanding of ancient Judaism" (2). I vilket fall har förståelsen av antik judendom förändrats genom åren och sammanställningen av artiklarna har påmint Himmelfarb om att hon inte är ett undantag i den processen.

Bokens första del ("Priests, Temples, and Torah"), som får störst utrymme i volymen, inleds med en artikel om "The Temple and the Garden of Eden in Ezekiel, the *Book of the Watchers*, and the Wisdom of Ben Sira". Den analyserar hur Edens lustgård associeras med Hesekiels tempelvision, väktarbokens eskatologiska tempel och Jesus Syraks nutida templet. Den andra artikeln, "Levi, Phinehas, and the Problem of Intermarriage at the Time of the Maccabean Revolt", argumenterar Himmelfarb att Arameiska Levi, Väktarboken och 4QMMT bedrev polemik mot präster som ingick olämpliga äktenskap med judiska kvinnor. I den tredje artikel, "Torah, Testimony, and Heavenly Tablets: The Claim to Authority of the *Book of Jubilees*", argumenterar Himmelfarb mot B. Z.

Wacholders uppfattning att Jubileerboken presenterar sig som "super-canonical", då den snarare kompletterar Toran. I den fjärde artikeln, "Earthly Sacrifice and Heavenly Incense: The Law of the Priesthood in *Aramaic Levi* and *Jubilees*", föreslås att Arameiska Levi och Jubileerboken inte kritiserar utan snarare kompletterar prästlagen så att tempeltjänandet noggrannare kan reflekterar den himmelska kulten. I den femte artikeln, "Temple and Priests in the *Book of the Watchers*, the Animal Apocalypse, and the Apocalypse of Weeks", undersöker Himmelfarb attityder i 1 Henok gentemot templet och dess präster, och konstaterar att det finns skillnader. Sjätte och sista artikeln i bokens första del, "'Found Written in the Book of Moses': Priests in the Era of Torah", handlar om det spända förhållandet mellan Toran och prästerskapet/templet, och att avspänning skedde först med den slutliga förlusten av templet.

Himmelfarbs första artikel i bokens andra del ("Purity in the Dead Sea Scrolls") är "Sexual Relations and Purity in the *Temple Scroll* and the *Book of Jubilees*", där hon diskuterar en aspekt av *halacha* som visar att det fanns olika synsätt på sex och renhet. I den andra artikeln, "Impurity and Sin in 4QD, 1QS, and 4Q512", argumenterar hon för att renhetslagarna om orenhet och synd i 4QD inte är sammanflätade och inte heller sekteristiska. Den tredje artikeln, "The Purity Laws of 4QD: Exegesis and Sectarianism", fokuserar på lagar om utslag och könssekret i 4QD och att de fungerar som en kommentar till Lev Mos 12, 13 och 15. I den fjärde artikeln, "The Polemic against the *Ṭevul Yom*: A Re-examination", diskuteras hur rabbinisk litteratur har snedvridit polemik i Tempelrullen, 4QD och 4QMMT. Artiklarna i denna del av boken om judiska renhetsregler visar att det är ett mycket komplext ämnesområde som kräver stort tålamod med detaljer.

Bokens tredje del ("Judaism and Hellenism") inleds med artikeln "Judaism and Hellenism in 2 Maccabees", i vilken relationen mellan judendomen och hellenismen i 2 Mack beskrivs mer noggrant än vad som tidigare har gjorts. Motståndet i 2 Mack är riktat mot idrottsanläggningen i Jerusalem, samtidigt som upphöjandet av judiska hjältar avspeglar liknande grekiska värderingar. I den andra artikeln, "Elias Bickerman on

Judaism and Hellenism”, analyserar Himmelfarb det som beskrivs som ”the restructuring of ancient Judaism”, det vill säga hur antik judendomen förändrades i en grekisk miljö. I den tredje artikeln, ”The Torah between Athens and Jerusalem: Jewish Difference in Antiquity”, fortsätter hon att analysera relationen judendom-hellenism bland annat utifrån Bickermans bidrag i debatten. I den fjärde artikeln, ”’He was Renowned to the Ends of the Earth’ (1 Macc 3:9): Judaism and Hellenism in 1 Maccabees”, jämförs 1 Mackabeerbokens nästan omedvetna bruk av grekiska koncept med 2 Mackabeerbokens oro för just dylikt. Himmelfarb ger insikter om relationen judendom-hellenism, men är ibland spekulativ när textstöd uteblir.

Bokens fjärde del (”Heavenly Ascent), om framför allt judisk apokalyptik, inleds med artikeln ”Heavenly Ascent and the Relationship of the Apocalypses and the Hekhalot Literature”, där Himmelfarb konstaterar att hekalotskrifterna kan liknas vid tekniska manualer medan apokalypsen är berättande. I den andra artikeln, ”Revelation and Rapture: The Transformation of the Visionary in the Ascent Apocalypses”, diskuterar hon Baraies iakttagelse att det finns en nära kopplingen mellan uppenbarelse och uppryckelse/innehåll och form i många apokalypser. I den tredje artikeln, ”The Practice of Ascent in the Ancient Mediterranean World”, ställer Himmelfarb frågan om det fanns instruktioner för uppstigning till himlen. Sådant var inte okänt i antiken, men menar att i i judisk och kristen litteratur låg initiativet hos God. I den fjärde artikeln, ”Merkavah Mysticism since Scholem: Rachel Elior’s *The Three Temples*”, konstaterar Himmelfarb att Eliors bild av tidig judisk mysticism är helt enkelt inte hållbar på grund av en överdriven betoning på kontinuitet.

Himmelfarbs två sista artiklar i den femte delen (”The Pseudepigrapha and Medieval Jewish Literature”) utgår från R. Moses arbete under 1200-talet. I den första artikeln, ”R. Moses the Preacher and the *Testaments of the Twelve Patriarchs*”, föreslår hon att den judiske kompilatorn kom i kontakt med kristna texter som inte var tillgängliga i latinska Europa, det vill säga dess judiska källor. Den andra artikeln, ”Some Echoes of *Jubilees* in Medieval Hebrew Literature”, illustrerar de

italienska bysantinska judarnas villighet att återta texter som de betraktade som sina.

Himmelfarbs bok *Between Temple and Torah* är omfattande på grund av dess spännvidd och detaljrikedom. Det är inte någon lätt läsning, bland annat på grund av de många trådarna i en och samma artikel. Trots hennes rika kännedom om antik judendom, övertygar hon inte heller alltid med sina ståndpunkter. Det finns däremot ett värde i att läsa en samling texter av en forskare för en god överblick över denna persons arbete.

Stefan Green, Åbo Akademi, Finland

LARRY W. HURTADO

Destroyer of the Gods: Early Christian Distinctiveness in the Roman World

Waco, TX: Baylor University Press, 2016, Pocket, 304 sidor,

SEK 235, ISBN: 978-1-4813-0474-0

Vad var det som kom att utmärka den kristna rörelsen i relation till samtida religiösa föreställningar och kulturer under de tre första århundraden? Och hur ska man förklara rörelsens enorma utveckling från en liten sekt i judendomens marginaler till en väletablerad religion i romarriket under trehundralet?

I boken *Destroyer of the Gods* försöker Larry W. Hurtado, professor emeritus i Nya testamentet vid Edinburghs universitet, ta sig an dessa stora och utmanande frågor. Hurtado har en omfattande bokutgivning bakom sig och har gjort sig känd som en profilerad forskare och skribent, inte minst när det gäller den nytestamentliga kristologins framväxt, men även inom områden som rör textkritik och tidig kyrkohistoria.

Hurtado inleder (kap. 1) med att konstatera att den tidiga kristna rörelsen ansågs av många i sin samtid som en annorlunda och udda rörelse, rent av som frånstötande, depraverande och skadlig. Såväl hos judiska ledare (här tas framför allt Paulus innan Damaskushändelsen som exempel) som hos framstående kritiker av den kristna rörelsen från andra århundradet (t.ex. Plinius den yngre, Tacitus, Galenos, Marcus Aurelius, Lucianus och Celsus) framkommer att den kristna rörelsen